

NOTE

UN FRAGMENT DINTR-UN ANTOLOGHION PUTNEAN LA PRAGA

DANIEL SUCEAVA*

Manuscrisele psaltice confecționate în „scriptoriul”¹ Mănăstirii Putna („Școala de la Putna”)² în secolul al XVI-lea numărau până nu de mult 11 unități³. Două dintre aceste manuscrise sunt la Leipzig⁴ și la Leimonos (Lesbos)⁵. Un al 12-lea a fost descoperit de Traian Ocneanu (Centrul de Studii Bizantine de la Iași) la Lwów (L’viv)⁶. Este posibil să se mai afle, la noi sau aiurea, și alte mărturii ale producției de carte manuscrisă cu notație muzicală la Putna la începutul veacului al XVI-lea, poate, chiar mai devreme. Un asemenea martor fragmentar, ignorat din câte știm de muzicologia autohtonă, se află la Praga și a fost semnalat încă din anul 1983. Este vorba de un fragment de 8 file, deci un *quaternio*, păstrat la Knihovna Národního Muzea [PNM], sub cota **1 Da 9**⁷. Autorii catalogului citat în nota precedentă, ca datând „înainte de

* Daniel Suceava este cercetător științific în cadrul Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române. Adresă e-mail: dansuceava@yahoo.com.

¹ Cu greu se poate vorbi de „scriptorii” în lumea bizantină sau, mai ales, „après Byzance”, cu atât mai puțin dacă ne referim la Putna. „Nel mondo bizantino [...] lo scrivere, anche lo scriber libri, non è attività coordinata o organizzata: vi sono non pochi laici alfabetizzati che scrivono i loro libri; e la produzione scritta di ecclesiastici e monaci ha carattere individuale piuttosto che collettivo; anzi lo stesso monachesimo bizantino fu disaggregato, talora itinerante, ed in ogni caso solo raramente praticò una qualche forma di organizzazione della cultura scritta, come nel monastero di Studio, sul quale tuttavia grava il sospetto di una ricezione di modelli occidentali” (*Scritture, libri e testi nelle aree provinciali di Bisanzio. Atti del seminario di Erice [18–25 settembre 1988]*). A cura di Guglielmo Cavallo, Giuseppe de Gregorio e Marilena Maniaci, vol. I, Spoleto, [1991], p. XI). *Faute de mieux*, am folosit în mod cu totul generic vocabula „scriptoriu” în acest caz.

² O „școală” la Putna (cu atât mai puțin una „muzicală”) nu este atestată documentar până acum. Cariera acestei sintagme, care ar fi dorit să definească o instituție inexistentă „în acte”, pare a fi fost preluată, fără un examen critic, după articolul publicat în anul 1966 de Ștefan Bârsănescu, profesor de pedagogie la Universitatea din Iași (*Școala greco-slavo-românească de la Mănăstirea Putna*, în „Revista de pedagogie”, anul XV, nr. 6, iunie 1966, p. 20–31. Republicat în Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, 1971, p. 235–244, sub titlul *Școala de la Mănăstirea Putna*). Se poate observa că autorul comite o eroare de perspectivă, extrapolând anume realități culturale din spațiul occidental la cultura lumii bizantine, ca și în cazul celor evocate în nota precedentă.

³ *Manuscrisele muzicale de la Putna*, în Titus Moisescu, *Muzica bizantină în spațiul cultural românesc*, București, 1996, p. 120–126. În România mai avem 5 manuscrise putnene: Putna 56/544/576, Dragomirna 1886, BAR sl 283 și 284 și Iași I-26. La Moscova 2, la Sofia 1. A se vedea și Titus Moisescu, *Muzica bizantină în evul mediu românesc*, „Muzica”, serie nouă, anul IV, nr. 2 (14), aprilie – iunie 1993, p. 124 (11 manuscrise, 6 în țară, 5 în străinătate). Idem, *Ipostaze noi în evoluția muzicii bizantine și de tradiție bizantină în evul mediu românesc*, „Muzica”, serie nouă, anul IV nr. 3 (15), iulie – septembrie 1993, p. 18 (11 manuscrise). Un succint rezumat al celor 11 „putnene” în *Putna – un puternic centru de cultură muzicală medieval românească*, în Titus Moisescu, *Muzica bizantină în spațiul cultural românesc*, p. 14–15.

⁴ Publicat de Titus Moisescu, „Școala muzicală de la Putna”. *Manuscrisul nr. 12/Leipzig, „antologhion”*, București, 1985 [IMR VI, monumentală].

⁵ Titus Moisescu, *Manuscrisul de la Dobrovăț. Ms. 258 / Leimonos*, București, 1994 [IMR XI, monumentală].

⁶ Gabriela Ocneanu, *Al XII-lea manuscris din Școala de la Putna – manuscrisul de la Lvov*, în: „Acta musicae byzantinae”, vol. VIII, mai 2005, Iași, p. 80–91. Manuscrisul are cota Lw Pk 1060. Stanislava Georgieva și Yanko Martinov, *Codex EHAI 816 (Sofia) in the Context of 16th Century Moldavian Music Manuscript Traditions*, AMB IX (2006), p. 85, îl atribuie, ipotetic, lui Macarie.

⁷ Jean-Marie Olivier et Marie-Aude Monégier du Sorbier, *Catalogue des manuscrits grecs de Tchecoslovaquie*, Paris, 1983, p. 57–58. Citat mai departe CMGT. Stanislava Georgieva și Yanko Martinov, studiul citat mai sus, p. 83–87, consideră, cu argumente bazate pe o analiză paleografică minuțioasă, că fragmentul praghez nu este altceva decât caietul lipsă din ЦИАИ 816.

mijlocul secolului al XVI-lea”, reproduc fila 1 (planșa VII, monocromie) și îl consideră „sans doute de la main de <Μακάριος διάκονος>”. Diaconul Macarie de la Dobrovăț⁸ este unul dintre cei trei copişti care au lucrat la manuscrisele din seria putneană⁹ și referința pe care se întemeiază atribuirea de mai sus a celor doi catalografi, care fac trimitere la Vogel-Gardthausen¹⁰ și la M. K. Chatzeziakumes¹¹, rămâne antologhionul păstrat în biblioteca Mănăstirii Leimonos din insula Lesbos (Leimonos 258). Prima parte a acestui manuscris (f. 1–144^v) este copiată de un ucenic al lui Arsenie ieromonahul¹² și este datată cu aproximație 1620–1650¹³, între altele și pe baza polihronionului de la f. 123–124, închinat lui „Ioan voievodul [*sic* Ἰωάννη βοεβόνδα] întregii Ungrovlahii”, identificat de M. K. Chatzeziakumes¹⁴ cu Matei Basarab (1632–1654): [πολυχρονισμὸς] εἰς φήμην αὐθεντος τῆς βλαχί[ας] ποιήμα τοῦ λυκα τοῦ ἀγιοριτῆ¹⁵. A doua parte (f. 145–418^v) este de mână lui Macarie diaconul, după cum rezultă din colofonul publicat de A. Papadopoulos-Kerameus încă din anul 1887¹⁶. Acesta descriese sumar manuscrisul 258 de la Mănăstirea Leimonos, datat 1527¹⁷, reproducând subscripția în caractere rusești. Redau în caractere chirilice partea esențială a acesteia: «[...] ΜΗΝΩΓΟΓΡΕΨΗΝΗ ΔΙΑΚΩ(Η) ΜΑΚΑΡΙΕ, ΤΑ(Χ) Η ΠΕΒΕ(Υ). ΙΣΠΙΣΑ ΕΙΑ ΚΝΗΓΑ Ω ΠΕΤΙΩ(Χ). ΣΦΟΝ(Μ) ΠΟΤΡΘΖΔΗΕ(Μ). ВЪ ДБРОВ(Ч)ЕСКΩ(М) ΜΩΝΑΣΤΗΡΙ. ИДЕ(ЖЕ) Е(СТЬ) ХРА(М) СЪШЕСТВІА С(ВΛ)Τ(Α)ГО Д(ΟΥ)ΧА В Λ(Ε)ΤΟ ΖΛΕ [7035 = 1527] [...]» (Fig. 1). Textul colofonului a fost tradus apoi și în grecește, la solicitarea lui Papadopoulos-Kerameus, de profesorul Feodor Uspenski (1845–1928) din Odesa («ἐγὼ ὁ λῆαν ἀμαρτωλὸς διάκονος Μακάριος (μοναχὸς ?) καὶ φάλτης [...] ἐν τῷ μοναστηρίῳ Δουβρόβ») ¹⁸. Se vede că Papadopoulos-Kerameus, care putea și singur să redea în grecește acest text, s-a consultat cu bizantinistul F. Uspenski, pe atunci profesor la Universitatea din Odesa (Императорский Новоросійський университет), poate și din pricina vocabulei τα(χ), pe care o echivalează ipotetic cu «(μοναχὸς ?)». M. Chatzeziakumes (1975) transliterează (*apud* A. Jakovljević)¹⁹ «ΤΑΗ [ταχυγράφος;]», Anne Pennington

⁸ Leimonos 258, f. 413 (*subscriptio*): ВЪ ДБРОВ(Ч)ЕСКΩ(М) ΜΩΝΑΣΤΗΡΙ. Dobrovățul este „cea din urmă zidire orânduită de Ștefan, începută la 27 Aprilie 1503 și isprăvită de zidărie în anul morții ctitorului” (N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, București, ²1928, p. 102). Este vorba de biserica mănăstirii care se întemeiase încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea pe locul unei mai vechi sihăstrie de pe valea Dobrovățului. În această vatră isihastă „se nevoiau nu puțini sihăstri la sfârșitul secolului XV [...]”. Unii dintre ei erau așa de sporiți duhovnicește, încât au mișcat inima marelui voievod să înalțe el însuși la Dobrovăț o frumoasă mănăstire voievodală și chiar să-și aleagă aici loc de veșnică odihnă” (Ierom. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească. Secolele IV–XX*, București, 1982, p. 175). G. Balș, *Bisericele lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, fasc. 43–46 (1925), București, 1926, p. 118–124.

⁹ Titus Moisesescu, *Muzica bizantină în evul mediu românesc*, p. 123.

¹⁰ Marie Vogel și V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig, 1909 [Beihefte z. Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 33], p. 272, trimitere la Leimonos 258 (Μακάριος ἀμαρτωλὸς διάκονος καὶ φάλτης | ἐν τῷ μοναστηρίῳ Δουβρόβ, [Dobrovăț] ἔνθα ἔστι ναὸς τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος), *apud* A. Papadopoulos-Kerameus (v. nota 16).

¹¹ Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453–1832), I, Atena, 1975, p. 31–35 (Leimonos 258 [5], filele 145–418^v de mână lui Macarie, 10 ianuarie 1527).

¹² Leimonos 258, f. 68, 69 (του μακαριτου εμοῦ διδασκαλου ἀρσενίου ἱερομονάχου), 130, 134^v (του εμοῦ διδασκάλου ἀρσενίου ἱερομονάχα τοῦ ἐν μουσικοῦ νέου). Chatzeziakumes, *op. cit.*, p. 32, 33. Și Hrisaf ὁ νέος i-a fost ucenic (cod. Gritsan 16, f. 232).

¹³ Chatzeziakumes, *op. cit.*, p. 34.

¹⁴ *Ibidem*, p. 34.

¹⁵ Dar v. Titus Moisesescu, *Manuscrisul de la Dobrovăț*, p. 11: „Care domnitor o fi fost inspiratorul acestui Polichronion, nu știm, prenumele Ioan provenind propriu-zis de la cunoscutul Io pe care și-l așezau înaintea numelui toți domnitorii valahi”. Cf. și Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București 1986 [Direcția Generală a Arhivelor Statului], p. 43 [207]: „Stihirar”. „Din cuprins: polihronion al lui Luca Aghioritul pentru un Ion Vodă (125–143)” [*sic*].

¹⁶ A. Papadopoulos-Kerameus, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, Constantinopol, 1888 [extras din Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Παράρτημα 17 (1887), p. 119–120.

¹⁷ Partea copiată de Macarie este recenzată de M. K. Chatzeziakumes, *op. cit.*, p. 33–36. Subscripția copistului, reproducă de autorul catalogului în transliterare cu litere latine (p. 34), la f. 413. Muzicologia românească a numit această parte „manuscrisul de la Dobrovăț” (Titus Moisesescu).

¹⁸ Papadopoulos-Kerameus, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, p. 120.

¹⁹ Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας, p. 34. Și în *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453–1820*, Atena, 1980, p. 114, unde autorul reproduce filele 247^v–249 (7.1–2) din antologhionul Leimonos 258, interpretarea abrevierii ΤΑ(Χ) este din nou pusă sub semnul întrebării (ταχυγράφος;).

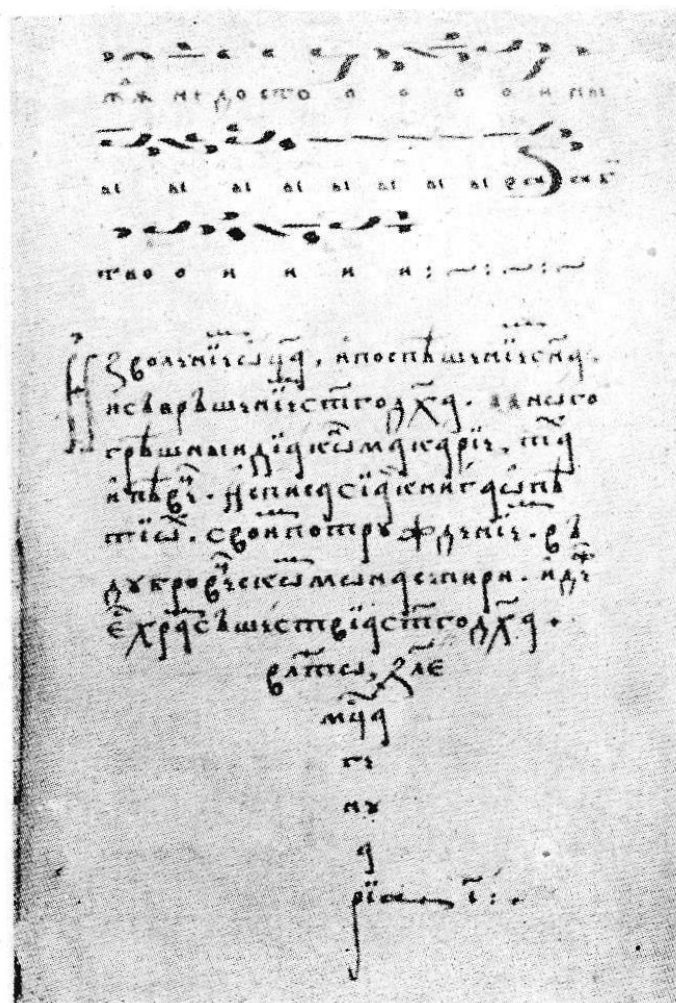

Fig. 1 – Leimonos 258, f. 413 (subscription).

(1978)²⁰ nu traduce textul colofonului. Titus Moisesescu redă traducerea după N. Moldoveanu²¹, înlocuind „copist” cu „tahigraf”. Echivalarea unei presupuse abrevieri (ταχ[υγράφος]) este ingenioasă, dar destul de improbabilă. Mai curând ar fi vorba de adverbul gr. τάχα, ‘perhaps’²², ‘forse’²³, ‘peut être, forse’²⁴, formulă de umilință cu sensul ironic aproximativ „[cutare monah] așa-zis și caligraf (sau pēvec, sau zugrav [τάχα καὶ ζωγράφος])”. O întâlnim uneori în subscripțiile manuscriselor copiate de călugări, cum ar fi BAR sl. 547²⁵, f. 216^v: **исписа сѧ рѧжжѧ мнѧгогрѧшна(г) Паисіѧ та(х) и пѧвца**, Sofia НБКМ [Народна Библиотека «Св. Св. Кирил и Методий» (Biblioteca națională «Sfinții Chiril și Metodie»)] gr. 41, f. 63: [...] διὰ χειρὸς | χαμοῦ ἐλαχίστου

²⁰ Anne E. Pennington, *Music in Sixteenth-century Moldavia: New Evidence*, Oxford Slavonic Papers, N.S., 11 (1978), p. 72: „This manuscript is of particular importance because the scribe’s colophon survives” ([...] **Мнѧгогрѧшний діакѧн Макаріѧ, тах и пѧвец . исписа сѧ книга ѡ пѧтіѧх . своим потрѧженіѧм . въ Дѧбровчѧском мѧнастири [...]**). Studiul s-a tradus de C. Stih-Boos, în *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea*. Cu un eseu de D. Conomos. Ed. bilingvă îngrijită de Titus Moisesescu, București, 1985. Colofonul la p. 74–75. Dar textul fusese tradus întâia oară în românește (în colaborare cu Al. Stan) de Nicu Moldoveanu, în *Muzica în Moldova secolului al XVI-lea: mărturii noi*, BOR 97 (1979), p. 1193–1222 (colofonul la p. 1203: „copist și cîntăreț”).

²¹ *Manuscrisul de la Dobrovăț*, p. 14.

²² E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge – Leipzig, 1914, p. 1071. În sens ironic, echivalent cu δῆθεν („fără îndoială, evident, după cum se spune”).

²³ Alessio da Somavera, *Tesoro della lingua greca volgare ed italiana*, Paris, 1709, p. 404.

²⁴ G. Vendoti, *Λεξικὸν τριγλωσσον* [...], vol. III, Viena, 1790, p. 522.

²⁵ Minei pe luna martie scris de Paisie la anul 1504. „The Menaion is not notated, but Paisie calls himself singer” (A. E. Pennington, *Seven Akolouthiai from Putna*, SEC 4 (1979), p. 112–113.

ἱερομονάχου τάχα | καὶ καλλιγράφου Λαυρεντίου ἔτους | αὐλῆς [...] ²⁶, Sofia Dujčev gr. 297 (*olim* Kosinitza 244), f. 201^v: [...] ἑκαλλιεγραφήθη παρὰ Δη(μητρίου) τάχα καὶ καλλιγράφου [...] ²⁷ ῥ.α.

Descriere²⁸

Catalogue des manuscrits grecs de Tchecoslovaquie, Paris, 1983 [CMGT], p. 57:

Praha, Knihovna národního muzea, 1 Da 9

Saec. XVI ante med., chart. orient., mm. 232/234 × 187/189, f. 8.

MAT[ière]. – Quat. de pap. oriental, épais. Marge inf. des ff. 1 et 8 endommagée par l'humidité. Foliot. au crayon dans l'angle inf. ext.

DIM[ensions]. – À pleine page. Surf. écrite: 135/137 × 82/95 mm.; 22 ll. par p. (11 ll. de notation musicale/11 ll. de texte).

ÉCRIT[ure]. – Encre noire, traits épais. Sans doute de la main de <Μακάριος διάκονος> [...].

ORN[amentations]. – F. 1, bandeau initial surmonté s'une croix, fait de 3 cercles entrelacés, tracés à l'encre bleue et rose, ornés de petits points à l'encre brune (on comparera au bandeau du f. 172 du *cod. Lesbos, Leimon* 258; [...])²⁹. Au vermillon: grandes init. en saillie de type végel, signes musicaux.

ANNOT[atations]. – Dans les marges inf. des ff. 1, 3, 5^v, 8, notes slaves rubriquées indiquant la fête du saint du jour. Ff. 1 et 8^v, cachet humide rond, à l'encre rouge: *KNHOVNA NAR. MUSEA*. F. 1, dans l'angle inf. ext., cote: *1 Da 9* et au crayon rouge *105*. F. 8^v, n° d'inventaire: 3784/59.

„Notele slave rubricate” la care se referă cea din urmă rubrică a descrierii de mai sus sunt prezente în familia manuscriselor putnene, între care și recent descoperitul Lwów Pk 1060, f. 92, dar și, de pildă, în BAR gr 599, f. 220^v, un codice dintre cele care ar putea fi socotite prototipuri ale acestei serii³⁰.

Conținutul fragmentului PNM 1 Da 9

Fragmentul de la Praga cuprinde 4 stihiri-anapodismoși atribuite prin tradiție lui Ioan Cucuzel³¹. Descrierii sumare din CMGT, p. 57–58, ale cărei paragrafe le-am reprodus întocmai, i-am adăugat conținutul integral al textelor stihirilor, în transcriere diplomatică (cu omisiunea vocalelor repetate) și în versiunea din mineele tipărite³², traducerea românească, rubricile slavone *in calce folii*, circulația în celelalte manuscrise psaltice putnene³³.

²⁶ G. K. Papazoglou, *Ἐνα χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῆς Σόφιας ἀπὸ τῆ Δράμα*, Μακεδόνικα 22 (1982), p. 33. Liturghierul copiat de ieromonahul Lavrentie la anul 1736 este „un des meilleurs spécimens de l'École valaquo-moldave” (adică școala de caligrafie a mitropolitului Ungrovlahiei Luca cipriotul, mai înainte episcop al Buzăului). Cf. Axinia Džurova, avec la collaboration de Paul Canart, *Le rayonnement de Byzance. Les manuscrits grecs enluminés des Balkans (VIe–XVIIIe siècles)*. Catalogue d'exposition [XXIIe Congrès International d'Études Byzantines, Sofia, 22–27 août 2011]. *Сиянието на Византия. Украсени гръцки ръкописи от Балканите (VI–XVIII в.)*. Каталог за изложба [XXII Международен конгрес за Византийски изследвания, София, 22–27 август 2011 г.], p. 220–221 (catal. nr. 107) și reprod. policromă la p. 236.

²⁷ Stavros Lazaris, *Un nouveau manuscrit grec illustré du Physiologus: au sujet d'une récente étude sur ce texte*, Revue des Études Byzantines 58 (2000), p. 281.

²⁸ Nefiind decât în posesia imaginilor, am reprodus descrierea fizică după CMGT.

²⁹ A se vedea mai jos, fig. 2.

³⁰ Cf. D. Suceava, *Episcopul Marcu al Corintului și opera sa muzicală (I)*, în SCIATMC, s.n., 2 (46) (2008), p. 106 și fig. 3. T. Moiescu, *Manuscrisul de la Dobrovăț*, p. 15: „Ceea ce ni se pare interesant este faptul că în manuscrisele putnene numirile sârbătorilor sunt notate numai în limba slavonă și numai în cuprinsul Stihirarului, conform calendarului ortodox. (Probabil că în acea vreme circula numai calendarul notat în Sinaxare de limbă slavonă)”. ЦИАИ 816 prezintă aceeași particularitate (Stanislava Georgieva și Yanko Martinov, *Codex EHAI 816*..., p. 85).

³¹ S. Eustratiades, *Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης, ὁ μαῖστωρ καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ*, EEBS 14 (1938), p. 31. Rubrica completă în ms. Xiropotam 383 [Stathis 106, a doua jumătate a sec. 15, mathimatar], f. 10: ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ στιχηροῦ, ἀναποδισμὸς κυροῦ Ἰωάννου Μαῖστοτος Κουκουζέλη· ἥχος πλ. β'. F. 12: [δεύτερος] πούς· ἥχος β'.

³² Edițiile venețiene ale mineiilor pe luna septembrie și octombrie, ²1852 (MV I și MV II).

³³ După *Școala muzicală de la Putna. Ms. nr. 56/544 576 I (P/II) Stihirar*. Transcrieri în notație liniară de Gh. Ciobanu, Marin Ionescu, Titus Moiescu, București, 1984 [IMR III B, *transcripta*], cu unele îndreptări și completări, precum și cu adăugirea manuscrisului de la Lvov (Lw Pk 1060).

Fig. 2 – Leimonos 258, f. 172 [apud M. K. Chatzegiakumes, *Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453–1832)*, I, Atena, 1975, pl. III].

¹(f. 1–3) textus est sticheri in festo natiuitatis B. M. Virginis (8 sept.), quod inc. Ἐξ ἀκάρπου γὰρ ῥίζης...

[f. 1] Ἐξ ακαρπς γαρ ριζις φυτων ζωηφωρον. ευλασησεν ημην την μητερα | [f. 1^v] αυτη. ω των θαυμασιον θεος ο τη νωερις θρωνις. επαναπαυωμενως θρωνον αγϊων θεον επι γυς εαυτων πρωτημασε | [f. 2] ε ε εν. ω ξερεωσας εν σωφια τς κρανς. κρανων εμφηχον εν φιλανθρωπια κατεσχευασεν ο των | [f. 2^v] θαυμασιον θεος κε των ανελπιστων ελπις κυριε δω ω ω χω ω ξα σι. τε τε ρε ρε ρε... αλεξα... | [f. 3] ρε ρε ρε... κυριε δοξα σι~

rubr. in calce folii на рождѣство в(о)городн(и)ци: ~

MV I 51 ἦχος πλ. β'. Σεργίου

Σήμερον, ὁ τοῖς νοεροῖς θρόνοις ἐπαναπαυόμενος Θεός, θρόνον ἅγιον ἐπὶ γῆς ἑαυτῷ προητοίμασεν· ὁ στερεώσας ἐν σοφίᾳ τοὺς οὐρανοὺς, οὐρανὸν ἔμφυχον, ἐν φιλανθρωπίᾳ κατεσκεύασεν· ἔξ ἀκάρπου γὰρ ῥίζης, φυτὸν ζωηφόρον, ἐβλάστησεν ἡμῖν τὴν Μητέρα αὐτοῦ. Ὁ τῶν θαυμασίων Θεός, καὶ τῶν ἀνελπιστων ἐλπίς, Κύριε δόξα σοι.

Mineiul pe septembrie, București, ⁵1984, p. 100

Αστάzi Dumnezeu, Cel ce Se odihnește pe scaune înțeleγătoare, scaun sfânt pe pământ Luiși mai înainte Și-a γάtit. Cel ce a întărit cu înțelepciunea cerurile, cer însufletit cu iubirea de oameni Și-a făcut. Κά din răδăcinά neroditoare sad de viață purtător ne-a odrăslit nouά pe Maica Sa, Dumnezeul minunilor, și nάdejdea celor fάrά de nάdejde, Doamne, slavά Τιε.

La Filothei, f. 117^v [S. Barbu-Bucur, *Filothei sin agăi Jipei, Psaltichie rumănească*, vol. III, *Stihirariul*, București, 1986, p. 127–129]: „[...] Κά din răδăcinά neroditoare pom de viață purtătoriu au odrăslit noao pre Maica Sa [...]”.

circulația

Putna 56/544/576 I, f. 89–90; Leimonos 258, f. 262–264; BCUME Iași I-26, f. 129–131; BAR sl. 283, f. 140; BAR sl. 284, f. 70–73 [foliația după T. Moisescu]; Dragomirna 1886, f. 37–38; UBL [Universitätsbibliothek Leipzig] sl. 12, f. 95–98; Lw Pk 1060, f. 89–92.

²(f. 3–5^v) textus est sticheri in festo exaltationis S. Crucis (14 sept.), quod inc. Διὰ πιστῶν βασιλέων... (EEBS 14 [1938], p. 31: Σήμερον διὰ πιστῶν βασιλέων ἡ κτίσις φανεροῦται)

[f. 3] Δι ι τι... | [f. 3^v] τι ι ι τι... δηα πιςων υασιλεον η πιςις φαν | [f. 4] νερετε σειμερον σιμερων ξηλον εφανερωθη γενος ευρεων απωλετο σιμερων η πιςις φανερε | [f. 4^v] τε σιμερον δηα πιςων υασιλεον. κε ω αδαμ δια τε ξυλα εξεπεσεν εξεπεσεν κε παλιν | [f. 5] δηα ξειλα δεμονες εφριξαν. σιμερον τω ω τω... αλε ε κε αλε τε ρε... ρε ρε. αλεγαλεεγα | [f. 5^v] λεε... γαλεεχε η πιςις φανερετε κε παλιν δηα ξυλων λε δημονες εφριξαν:~

rubr. in calce folii на въз(д)виженіе ч(е)ст(а)наго кр(е)ста

MV I 78 ἤχος πλ. β'. Ἰωάννου Μοναχοῦ

Σήμερον ξύλον ἐφανερωθη· σήμερον γένος Ἑβραίων ἀπώλετο· σήμερον διὰ πιστῶν Βασιλέων, ἡ πίστις φανεροῦται· καὶ ὁ Ἀδὰμ διὰ τοῦ ξύλου ἐξέπεσε, καὶ πάλιν διὰ ξύλου daίμονες ἔφριξαν. Παντοδύναμε Κύριε, δόξα σοι.

Mineiul pe septembrie, București, ⁵1984, p. 151

Αστάzi lemnul s-a arάtat; astάzi neamul evreiesc a pierit; astάzi prin credincioșii împărați, credința s-a arάtat. Și Adam care prin lemn a cάzut, iarάși prin lemn s-a ridicat, și dracii s-au înfricoșat. Atotputernice Doamne, slavά Τιε.

circulația

Putna 56/544/576 I, f. 92^v–93^v; Leimonos 258, f. 264–266^v; BCUME Iași I-26, f. 131^v–134; BAR sl. 284, f. 82^v–85^v [Moisescu]; Dragomirna 1886, f. 38–40^v; Lw Pk 1060, f. 92–92.

³(f. 5^v–8) textus est sticheri in festo transitus Ioannis Theologi (26 sept.), quod inc. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος... (EEBS 14 [1938], p. 31: μέρος ἰδιομέλου Ἀναπεσῶν ἐν τῷ στήθει τοῦ διδασκάλου)

[f. 5^v] Ἐν αρχη ην ω λωγως κε ο λογος ην πρως των θεω | [f. 6] ον κε θεος ην ω λωγως. πασιν εβροντισας φονη. φονη χι χι τε ρρε ρε... ρι ρι η η η | [f. 6^v] ην την κраниων. ηγαπιμενε μαθητα θεολογε εκειθεν εγνος τα αριτα. εν τω δηπνο κυριε αναπεσων εν τω | [f. 7] ζηθη τε διδασκαλε χρις πασιν ευρωντισας φονην τω εν αρχιν ο λογος τω φως τω αληθινων τω φωτιζον παντα ανθρωπων ης τον | [f. 7^v] κοσμον ερχωμενων. το τω το ο το... αλε ε κε κε... | [f. 8] γα ε ε κε... αλε... τω φωτηζων παντα ανθρωπον ης των κωσμον ερχομενον:~

rubr. in calce folii с(вѣ)т(о)мъ ѿ ѿ́а́ннѡс в(о)сслѡбѡ

MV I 148 ἤχος δ'. Βυζαντίου

Ἀναπεσῶν ἐν τῷ στήθει τοῦ Διδασκάλου Χριστοῦ, ἐν τῷ δειπνῷ Κυρίου, ἡγαπημένε Μαθητά, ἐκεῖθεν ἔγνωσ τὰ ἄβρῃτα, καὶ τὴν οὐράνιον πᾶσιν ἐβρόντησας φωνήν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον, εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενον, Χριστὸς ὁ Θεός, καὶ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Mineiul pe septembrie, București, ⁵1984, p. 315

Rezemându-te pe pieptul Învățătorului tău Hristos, la cina Domnului, iubite ucenice, de acolo ai cunoscut cele înalte, și cerescul glas tuturor ai tunat: La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul. Lumina cea adevărată, Care luminează pe tot omul ce vine în lume, Hristos Dumnezeu, și Mântuitorul sufletelor noastre.

circulația

Putna 56/544/576 I, f. 93^v–95; Leimonos 258, f. 266^v–269; BCUME Iași I-26, f. 134–136^v; Dragomirna 1886, f. 40^v–42.

⁴(f. 8^v) textus est sticheri in festo s. Demetrii (26 oct.), quod inc. Φρούρησον, πανένδοξε, τὴν σὴν μεγαλύνουσιν πόλιν... (EEBS 14 [1938], p. 31: τὸ τέλος τοῦ ἰδιομέλου Ἔχει μὲν ἡ θειοτάτη σου φυχή καὶ ἄμωμος)

[f. 8] Φρυρισων· φρυρισων πανενδωξε | [f. 8^v] φρυρισων πανενδωξε. την σε μεγαλινεσα πωλιν. απω των εναντιον προσυολον παρρισιαν ος εχον πρως χριςω ω ω ω χω ω χο ον τον σε δοξασαντα|| des. mut.

rubr. in calce folii ς(Ϟ)τ(ο)μοϛ δμ(μν)τρίοϛ

MV II 135 ἦχος πλ. δ'. Ἀνατολίου

Ἔχει μὲν ἡ θειοτάτη σου φυχή καὶ ἄμωμος, αἰοίδιμε Δημήτριε, τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ κατοικητήριον, ἧς τὰ τεῖχη, ἐν ταῖς ἀχράντοις χερσὶ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ἐζωγράφονται. Ἔχει δὲ καὶ τὸ πανέντιμον, καὶ ἀθλητικώτατόν σου σῶμα, τὸν περικλυτὸν τοῦτον ναὸν ἐπὶ γῆς, ταμεῖον ἄσυλον θαυμάτων, νοσημάτων ἀλεξιτήριον· ἔνθα προστρέχοντες, τὰς ἰάσεις ἀρυόμεθα. Φρούρησον πανεύφημε τὴν σε μεγαλύνουσιν πόλιν, ἀπὸ τῶν ἐναντίων προσβολῶν, παρρησίαν ὡς ἔχων πρὸς Χριστὸν τὸν σε δοξάσαντα.

Mineiul pe octombrie, București, ⁵1983, p. 317

Are preadumnezeiescul și fără prihană sufletul tău, pururea lăudate Dimitrie, locaș cerescul Ierusalim, ai cărui pereți s-au zugrăvit cu preacurate mâinile nevăzutului Dumnezeu. Are și preacinstitul și mult-luptătorul tău trup, această preamărită Biserică pe pământ, vistierie de minuni nefurată, doctorie de boli, unde alergând luăm tămăduiri. Păzește, prealăudate, cetatea care te mărește pe tine, de năvălirile cele potrivnice, ca cea ce ai îndrăzneală către Hristos, Cel ce te-a preamărit pe tine.

circulația

Putna 56/544/576 I, f. 96–97; Leimonos 258, f. 271^v–273; BCUME Iași I-26, f. 139^v–141^v; BAR sl 283, f. 143; Dragomirna 1886, f. 42–43^v; Lw Pk 1060, f. 95–97.

Proveniența

Biblioteca Muzeului Național (Národní Muzeum) din Praga³⁴ are în păstrare 8 fragmente de manuscrise grecești (1 Da 5–1 Da 12), din secolele XII–XVI, de numai 1–2 f. (bifolii), dintre care 5 membranacee. Fragmentul putnean este cel mai „voluminos”: are 8 f. Niciunul dintre ele nu conține vreo mențiune a provenienței, dar se știe că au fost achiziționate în anii '50 ai secolului trecut³⁵. 1 Da 8 (fragment de evangheliar din sec. XII), 1 Da 9 (caietul putnean) și 1 Da 10 (fragment de octoih, sec. XIII–XIV) au și numere de inventar: 3783/59, 3784/59 și 3785/59, indiciu că au fost achiziționate împreună, în anul 1959. Autorii catalogului CMGT presupun că aceste fragmente fac parte dintr-un lot de manuscrise grecești oferite

³⁴ *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs de Marcel Richard*, 3ème édition entièrement refondue par Jean-Marie Olivier, Turnhout, 1995, p. 675.

³⁵ CMGT, p. XVIII.

spre achiziție pe piața anticarilor praghezi în anii 1957-1959. Proveniența lor poate fi doar bănuită și cele mai importante se află acum la Biblioteca Națională a Republicii Cehe (Národní knihovna České Republiky [NK ČR])³⁶, fondul Universitní Knihovna: XXV B 3 [*olim* Kosinitza 22], XXV B 7 [*olim* Kosinitza 58], XXV C 9. Acesta din urmă este celebrul „cartular A”³⁷ de la Mănăstirea Sf. Ioan Prodromul de pe Muntele Meneceu (Serres), deci din Macedonia răsăriteană. NK ČR XXV C 19 (sec. XIV, membranaceu, miscelaneu teologic) a fost și acesta «acquis en 1957 chez un libraire pragoise, lui aussi vraisemblablement originaire de Macédoine (Serrès? Kosinitza?)»³⁸. Pare verosimil ca și cele 8 file din antologhionul putnean să aibă aceeași origine, adică una din mănăstirile din nordul Greciei ocupate (și jefuite) în timpul Marelui Război. Cu multă probabilitate, apariția lotului de manuscrise grecești la Praga în deceniul 5 al secolului trecut are legătură cu balcanologul ceh Vladimír (Valdemar) Sís († 1958 la Praga)³⁹.

Concluzie

Dar este Macarie diaconul, scribul antologhionului din 1527, același care a copiat și caietul de 8 file păstrat la biblioteca pragheză, așa cum susțin Jean-Marie Olivier et Marie-Aude Monégier du Sorbier („sans doute”)? La o analiză paleografică sumară – căci această notă se rezumă deocamdată doar la semnalarea foilor de la Praga – deși este limpede că și acest *quaternio* face parte din seria „putnenelor”, mâna scribului pare a fi alta decât aceea care a copiat Leimonos 258, f. 145–418^v. Până la o examinare comparativă mai minuțioasă, pe care ne-o propunem în viitor, putem afirma cu titlu provizoriu că asemănarea cea mai pregnantă s-ar putea face, dintre celelalte psaltichii provenite de la Putna, cu antologhionul de la Mănăstirea Dragomirna, cota 1886 (**Fig. 3**)⁴⁰.

³⁶ Fosta Státní Knihovna České Socialistické Republiky.

³⁷ NK ČR XXV C 9, saec. XIV med., chartularium monasterii S. Ioannis Prodromi in monte Menoeceo. Editat de Ivan Dujčev (*Cartulary A of the Saint John Prodromos Monastery*. Facsimile edition with an introduction by Ivan Dujčev, Variorum Reprints, London, 1972).

³⁸ CMGT, p. 92.

³⁹ În anul 1904, *Cartularul A* se afla în mănăstire, când egumenul Hristofor ierodiaconul și-a publicat *Proschinitarul* (*Προσκήντηριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τῇ πόλει Σερρῶν σταυροπηγιακῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου* [...], fără dată). «Il n'a pas été restitué à la Grèce en 1924 après le traité de Neuilly. Il semble que ce ms., comme les codd. PSK XXV B 3 et XXV C 19, ait été pris par Vladimir Sís qui commandait les troupes bulgares et, plus tard, mis en vente à Prague où il fut acquis par la Bibliothèque nationale. Ce n'est qu'en 1957 qu'I. Dujčev en retrouva la trace» (CMGT, p. 85). Departea de a fi fost comandant al trupelor bulgare de ocupație, Vladimir Sís, ceh de origine, cetățean bulgar, era arheolog și profesor la Universitatea din Sofia. În anii 1916–1917, a întreprins cercetări în Macedonia răsăriteană, vizitând ruinele de la Philippi. Egumenul de atunci al Mănăstirii Kosinitza, Neofit, a lăsat o mărturie despre căutările sale în bibliotecă, pe care, în trei săptămâni, reușise să o cunoască bine (*Χρονολογικὴ Ἐκθεσις τῶν μαρτυρίων τῶν Πατέρων τῆς ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης ἐν Παγγαίῳ καὶ τῆς συλῆσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων*, în periodicul Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, 2 [1918], № 19, p. 689). Una din scrierile sale a apărut la Sofia în 1916, în limba bulgară. La p. 20 descrie 8 manuscrise și fragmente, o colecție de caiete manuscrise și o carte (A. Džurova – K. Stančev, *La collection des manuscrits grecs du Centre «Ivan Dujčev»*, *Actes de la Table Ronde: «Principes et méthodes du catalogage des manuscrits grecs de la collection du Centre Dujčev»*, Sofia 21–23 Août 1990, Thessalonique, 1992 [Series Catalogorum, vol. II], p. 45). Arheologul cercetase biblioteca mănăstirii în ianuarie 1917, înainte de jaful armat asupra mănăstirii (27 martie 1917, luni în Săptămâna Patimilor). El a fost recunoscut de martori ca făcând parte din banda jefuitoarelor (K. G. Papazoglou, *Ἡ κλοπὴ τῶν χειρογράφων τῆς Εἰκοσιφοινίσσης – ἄγνωστα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴ λεηλασία τῆς μονῆς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους* (1917), comunicare la Simpozionul desfășurat la Kavala în septembrie 1986 (*Ἡ Καβάλα καὶ ἡ Περιοχὴ τῆς*), republ. anastatic în: K. G. Papazoglou, *Χειρόγραφα καὶ Βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης*, τ. Α' [Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Θρακικὴ Βιβλιοθήκη, 1], Komotini [Ἐκδόσεις Διεθνoῦς Θερινoῦ Σχολεῖου Δ.Π.Θ.], 1993, p. 7, 8, 12, 13, 25–27. Procese verbale din martie 1919, în *Commission Interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orientale par les armées bulgares, Rapports et Enquêtes*, Nancy – Paris – Starsbourg, 1919. Cf. și K. G. Papazoglou, *Χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης καὶ τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν στὸ Ἰνστιτοῦτο «Ivan Dujčev» τῆς Σόφιας*, Salonic, 1990, p. 12, 13, 19.

⁴⁰ Titus Moisesescu, *Prolegomene bizantine. Muzică bizantină în manuscrise și carte veche românească*, București, 1985, p. 44–57. Monahia Pantelimonă Soare, *Manuscrisul muzical de la Dragomirna*, *Analele Putnei*, 8.1 (2012), p. 409–435. Cf. Stanislava Georgieva și Yanko Martinov, art. Citat mai sus, care consideră, pe temeiul unei analize paleografice amănunțite, că fragmentul de la Praga, caiet rătăcit care a făcut parte din ЦИАИ 816, este mâna lui Antonie, cel care a copiat atât la Iași I-26, cât și Dragomirna 1886. Pentru Titus Moisesescu (*Un ancient manuscrit musical de Putna: «Ms. 816/S»*, în SCIA. TMC 27, 1990, p. 31) copistul este anonim. Autorii bulgari nu citează acest important studiu al muzicologului român.

Fig. 3 – Dragomirna 1886, f. 37.

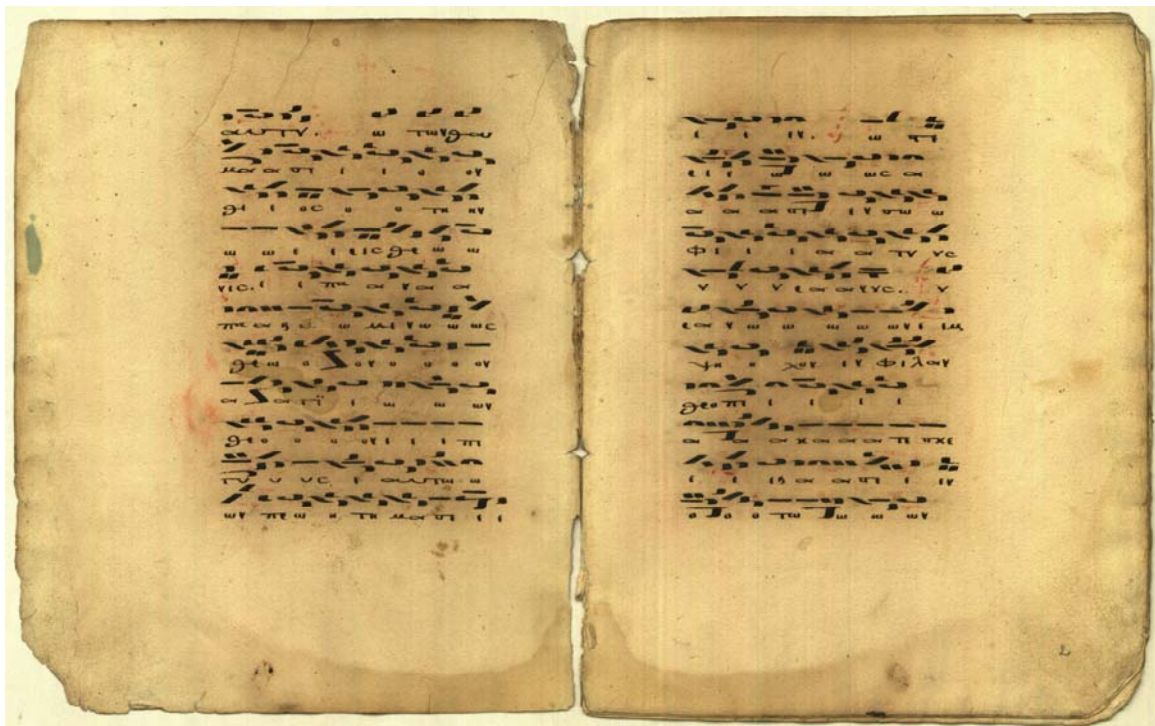

Fig. 4 – Lvov, Lw Pk 1060, f. 92.

REPRODUCERI⁴¹

PNM 1 Da 9, f. 1.

PNM 1 Da 9, f. 1^v-2.

⁴¹ Imaginile reproduse în continuare au fost obținute de la Biblioteca Muzeului Național din Praga, prin bunăvoința d-lui Petr Brůha, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale. Stanislava Georgieva și Yanko Martinov, *Codex EHAI 816...*, p. 87, reprod. f. 1 și f. 8^v din 1 Da 9.

PNM 1 Da 9, f. 2^v-3.

PNM 1 Da 9, f. 3^v-4.

PNM 1 Da 9, f. 4^v-5.

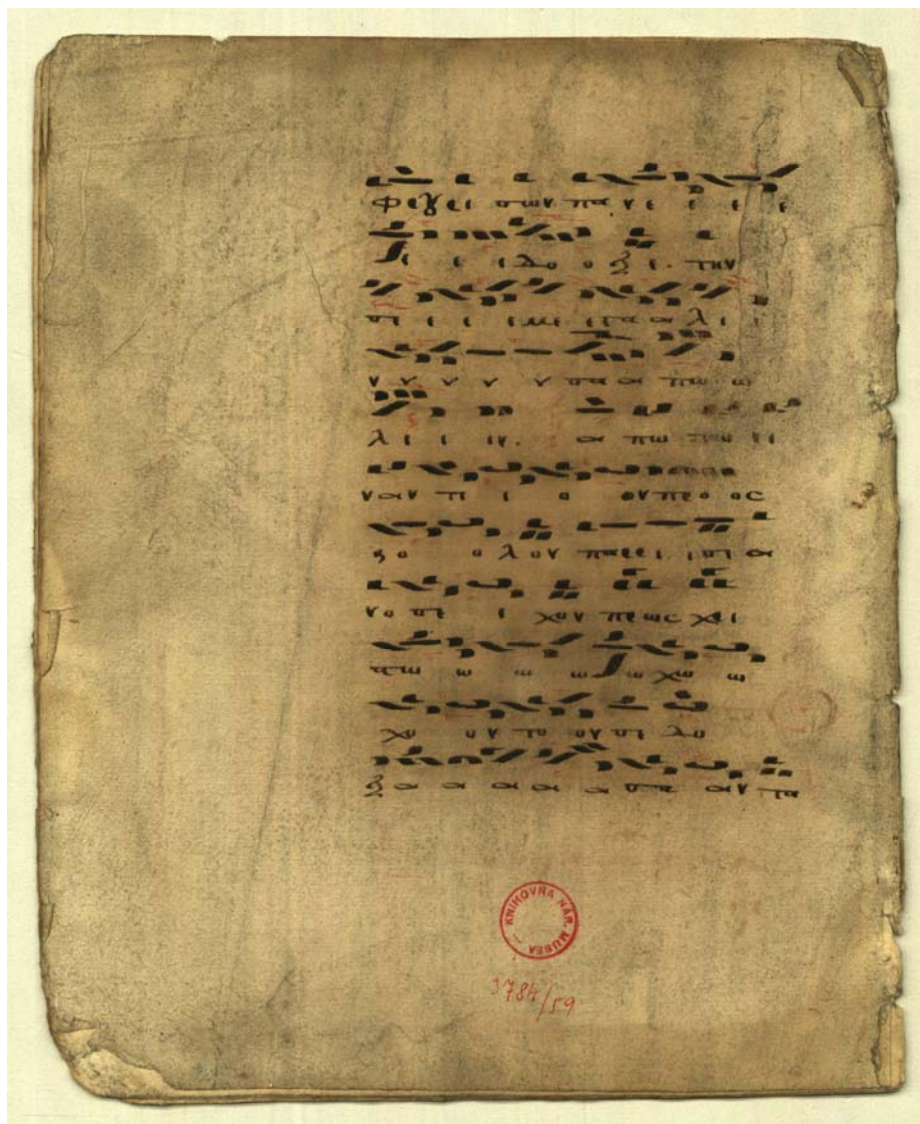
PNM 1 Da 9, f. 5^v-6.

PNM 1 Da 9, f. 6^v-7.

PNM 1 Da 9, f. 7^v-8.

PNM 1 Da 9, f. 8v.